

Kulturarv i et globaliseringsperspektiv.  
KAFF-seminar onsdag 27. mai 2009

## **Lepraarkivene i Bergen og Verdens hukommelse Sigurd Sandmo, Bymuseet i Bergen.**

sigurd.sandmo@bymuseet.no

### **Historie og bakgrunn**

Norge har, som mange av dere vet, en berømt leprahistorie. Særlig gjelder berømmelsen Armauer Hansens oppdagelse av leprabasillen i Bergen i 1873, en oppdagelse som både vitenskapelig sett var betydningsfull, men som ikke minst har hatt enorm symbolverdi for det moderne lepraarbeidet – som nøkkelfortelling om vitenskapens og rasjonalitetens triumf over en gammel, mytebelagt sykdom. Hansens vitenskapelige oppgjør med mytene lever i dag sitt eget liv som fortelling – eller som man ville si i kulturvitenskapelige termer, som myte – i mange lepramiljøer, på siden av den etablerte medisinhistorien.

Bakenfor fortellingen om Hansens berømmelse, finner vi den andre norske leprahistorien – dokumentert i arkivene i form av et omfattende materiale etter de store norske lepraanstaltene. I Bergen dreier det seg særlig om materialet etter driften av Stiftelsen St. Jørgens Hospital, Pleiestiftelsen for Spedalske No 1, Lungegårdshospitalet og det statlige embetet Overlegen for den spedalske Sygdom. I tillegg kommer fotosamlinger, trykksaker mm. Som materiell kulturarv utgjør materialet et sted mellom 60 og 80 hyllemeter.

Arkivene ble formalisert som en enhet i 2000 av fire institusjoner som alle forvalter deler av materialet: Statsarkivet i Bergen, Bergen Byarkiv, Lepramuseet St. Jørgens Hospital og Universitetet i Bergen. Representanter for disse institusjonene utgjør Kontaktutvalget for Lepraarkivene i Bergen.

I 2001 ble arkivene innlemmet i UNESCOs program for Verdens hukommelse.

### **Memory of the World: Siktemål og kriterier**

*The vision of the Memory of the World Programme is that the world's documentary heritage belongs to all, should be fully preserved and protected for all and, with due recognition of cultural mores and practicalities, should be permanently accessible to all without hindrance.*

UNESCOs Memory of the World-prosjekt har vært ment som en parallell til World Heritage-programmet, men for verdens dokumentarv. Listen har vel 150 inskripsjoner som spenner fra politiske dokumenter, musikk, teater og forfatterskap, til religiøse skrifter, vitenskap, slavehandel etc. Foruten Lepraarkivene er det to andre norske inskripsjoner på listen: Ibsens manuskript til Et Dukkehjem (Nasjonalbiblioteket) og filmmaterialet fra Amundsens sydpolekspedisjon (Nasjonalbiblioteket og Norsk Filminstitutt).

Ambisjonene for programmet er:

- To facilitate preservation, by the most appropriate techniques, of the world's documentary heritage.
- To assist universal access to documentary heritage.
- To increase awareness worldwide of the existence and significance of documentary heritage.

Lepraarkivene i Bergen har fulgt opp disse siktemålene med omfattende digitalisering og tilgjengeliggjøring på nett, samt publisering fra prosjektet i bokform på norsk og engelsk. Samtidig skjer det en bred formidling av den norske leprahistorien gjennom Lepramuseet, en formidling som nettopp har som ambisjon å speile bredden i den norske leprahistorien, og mengden av stemmer, mennesker og skjebner. I det internasjonale lepramiljøet blir dette arbeidet sett på med stor interesse, som jeg skal komme tilbake til, og vi er mange som håper at den norske UNESCO-komiteen vil satse videre på Memory of the World-programmet i årene som kommer.

### **En del av en global leprahistorie: Hva er Lepraarkivenes universelle verdier?**

Så langt om lepraarkivene som prosjekt, materiell kulturarv og norsk historieforvaltning. Det som gjør Lepraarkivene interessante å snakke om i globaliseringssammenheng, er jo verken digitaliseringsarbeidet eller enkeltokumentet, men det begrepet som UNESCO selv bruker om den delen av dokumentarven som finner veien til listen, nemlig "universal value".

Hva er leprahistoriens universelle verdier? Når vi snakker om hva lepraarkivene faktisk dokumenterer, kan vi eksempelvis peke på følgende:

- Oppdagelsen av Leprabasillen i Bergen som internasjonalt gjennombrudd er fremdeles en nøkkelfortelling som har global interesse og stor symbolverdi, både for det medisinske, men først og fremst for det sosiale lepraarbeidet.
- Lepraarkivene avspeiler også utviklingen av en isolasjonspolitikk som fikk sitt internasjonale gjennombrudd omkring 1900, og som har ført til overgrep og krenkelser av menneskerettigheter helt frem til i dag.
- Lepraarkivene dokumenterer driften av norske leprainstitusjoner i en periode der dokumentasjonen ellers i verden ofte er tapt, inklusive navn og personopplysninger for de syke selv.
- Lepraarkivene dokumenterer den internasjonale kontakten i medisinske miljøer, og inneholder tidvis også dokumentasjon om institusjoner og pasienter i utlandet som ikke finnes andre steder.

### **Fra St. Jørgen til Lo-Sheng: Universelle verdier fra materialitet til immaterialitet**

Hva som dokumenteres er viktig nok, og det springer helt klart ut av det materielle arkivet: Protokollene, bildene, navnelistene – selve blekket på selve papiret. Dette er likevel verdier vi opplever som relativt kontekstuelet betinget, og universelle på en litt avgrenset måte: En ting er at de jo ikke er universelt tilgjengelige selv om de kan lastes ned på hver eneste datamaskin med internettkobling i hele verden – de er tross alt skrevet på norsk. I tillegg er dette faktiske innholdet ikke noen speiling av *den* norske leprahistorien som har universell verdi – den verdien er snarere koblet til knyttet til den norske leprahistorien som fortelling og myte, og som i dag knyttes til moderne helseopplysning, menneskerettighetsarbeid etc, med Armauer Hansen og møtet mellom rasjonalitet og overtro som mytisk omdreiningspunkt.

Skal vi nærme oss forestillingen om universelle verdier, tror jeg vi som arbeider med kulturvern skal jobbe videre med noen distinksjoner, både mellom det materielle og det immaterielle, mellom det bevarte og selve bevaringen, og gjerne også mellom historie og fortelling. Jeg skal avrunde denne presentasjonen med å vise til noen egne erfaringer som omreisende leprahistoriker de siste årene, i regi av den internasjonale organisasjonen IDEA, som drives for og av mennesker som selv har opplevd en lepradiagnose. Jeg tror disse erfaringene eksemplifiserer betydningen av disse distinksjonene når man snakker om historiens verdi, om globalisert kulturarv og om universelle verdier.

Jeg skal argumentere langs følgende akse:

- Arkivene er materielle, deres status og anseelse immateriell.
- Den norske historiens *status* er viktig for forståelsen av leprahistorie som kulturarv og viktig for aktuell bevaringspolitikk med menneskerettslige aspekter. Denne statusen er noe annet enn historien selv.
- De immaterielle verdiene er i denne sammenheng en merverdi av de materielle – *viljen til bevaring og det bevarte* representerer verdier på forskjellige nivå.

I mars i år var jeg i Taiwan på en konferanse om lepralandsbyen Lo-Sheng utenfor Taipei, initiert blant annet av innbyggerne selv, som nå tvangsflyttes for andre gang i sitt liv til et nytt og moderne sykehuskompleks, mens den gamle byen hvor flere av dem har bodd i mer enn 50 år, blir jevnet med jorden. Her har de hjemme sine, hagene sine og i praksis hele det livet de kjenner som sitt eget. De insisterer på retten til et hjem og retten til at deres dramatiske historie blir bevart, men situasjonen er den samme som i tilfellet med mange andre slike samfunn: det som en gang var et avsidesliggende område utenfor byen, er nå et av stor-Taipeis pressområder med behov for en enorm t-banestasjon. Ikke bare rives de fleste av byens over 100 bygninger, i stor grad reist av innbyggerne selv, men hele åssiden som byen i ligger sprenges vekk. Det har vært holdt en rekke store støttedemonstrasjoner for innbyggerne, med inntil 6000 deltakere, men rivingen har startet. Her stilles en håndfull eldre menneskers behov opp mot storsamfunnets og miljøets. Det er en vanskelig sak for alle involverte.

Som representanter for den internasjonale leprahistorieforskningen og kulturvernarbeidet, er det ikke vanskelig å se de historiske verdiene av bygningene i Lo-

Sheng. For dem som skal ta stilling til bevaringsspørsmål i slike sammenhenger, er det likevel ikke dokumentasjons- eller kildeverdien som her er det sentrale, og selvsagt heller ikke arkitektoniske særtrekk eller kvaliteter. Det handler heller om andre premisser for bevaring, og om historiens og fortellingenes status og anseelse.

Innenfor denne lille nisjen av kulturvernet som vi gjerne refererer til som arbeidet "leprosy heritage sites", er Norge en referanse. Ikke så mye fordi Norge har hatt et stort lepraproblem eller fordi Hansen var herfra, men mest fordi vi har valgt å gi leprahistorien en status som den mangler i mange andre samfunn. Vi har et offentlig støttet Lepramuseum som hjelper etterkommere å finne familiemedlemmer i arkivene, og man profilerer lepraarkivene internasjonalt som en del av en historie som Norge identifiserer seg med. I møtene mellom oss, som talspersoner for både kulturvern og pasientrettigheter, og dem som har makt til å bevare et sted, en historie og i dette tilfellet også et samfunn, forhandles det i praksis om hva leprahistorien egentlig er og kan bli, for myndigheter, familier og for dem som har opplevd sykdommen selv.

Jeg skal avrunde med å si noe om forholdet mellom det bevarte og selve bevaringen som idé. På Lepramuseet har vi laget en plansje med 8000 navn hentet fra det norske lepraregisteret, som ble ført systematisk fra 1850-årene. For mange utenlandske besøkende snakker den et kjent språk: minneplatenes, krigenes og ofrenes skjebnetunge navnerækker er lett gjenkjennbare, og den første tiden den hang oppe i vår nye utstilling var jeg ikke sikker på om jeg egentlig likte det den kommuniserte. Skulle pasienthistorien snakke ofrenes språk? Jeg var ikke sikker på det.

Når jeg har vist frem plansjen eller bilder av den i internasjonale sammenhenger, har den vakt stor oppsikt, men den leses da gjerne på andre måter. Mange synes selve dokumentasjonsmengden og alderen på dokumentasjonen er eksepsjonell: mange steder i verden har alt arkivmateriale etter leprahistorien blitt destruert sammen med institusjonene så snart det har vært mulig, og hele tilgangen til leprahistorien er tapt.

I et land som Japan, der arkivene i stor grad eksisterer fremdeles, er reaksjonen likevel enda sterkere: der knytter forbauselsen seg til at vi faktisk navngir pasientene, en utenkelighet i et land der over halvparten av pasientene er fratatt familienavnet sitt ved innleggelse på institusjon, og der eks-pasienters åpenhet om egen familie ofte utløser store konflikter. Slik bidrar den norske leprahistorien til åpenhet og avstigmatisering, i dialog mellom en global fortelling om stigmatisering og fortielse, og en fortelling om norsk kulturarv og verdens hukommelse.